

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՑՈՒ

Դ.

Անցնենք Ջեւանչէրի պատմութեան որ բոլորում է նոյն երկրորդ գրքի Ժէ - 15 գլուխները: Հ. Հաղուհի կարծում է որ Կաղանկատուացին սկսել է եւ վերջացրել իր գործը 628 թուին: Բայց «Ջեւանչէրի փառքը արծարծել է պատմագրի հոգին», եւ նա վերստին լծուել է աշխատանքի երեսնամեայ դադարից յետոյ, 670 թուականին, գրելու հերոսի քաջագործութիւնները: Եւ զարմանալի է որ «տղեւորուած» պատմագիրը վայր է դրել գրիչը, երբ դեռ հերոսը կենդանի էր, եւ աւարտել իր գովքը, երկար կեանք մաղթելով փառաւոր իշխանին: Ի՞նչն էր արդէն տանիլ հերոսին մինչեւ դերեզման: Արդեօք պատմագիրն մահը, Հ. Հաղուհին այն մասին չէ մտածել:

Այս աւելի քան տարօրինակ կարծիքը ջրելու անմիջապէս միջոցն է պատմական քննութիւնը, որին կ'ենթարկենք պատմագրի հաղորդած տեղեկութիւնները հերոս Ջեւանչէրի «փառքի» վերաբերեալ:

Ո՞ր էր Ջեւանչէրը: Հաստատածի սկիզբը, Ժէ գլխի մէջ, պատմագիրը յայտարարում է որ գտել է նրա ծագումը «յատույց եւ ի բուն պատմագրաց»: Պատմում է որ Խոսրով Բ. գահ բարձրանալով կոտորեց իր ինչոյց եւ վստամ հոռիներին եւ բոլոր ազգականներին, մօտ 60 հոգի: Միայն մի հոգի, ոմն Միհրան, «առեալ երդս իբրեւ երեսուն հազար», փախաւ Աղուանք, անցնելու Խաղարաց աշխարհը: Պարտաւ հաւած՝ ստացաւ Թաղաւորից ներում եւ թոյլտուութիւն հաստատուելու Աղուանք, փոխանակ զնալու թշնամի Խաղարների մօտ:

Միհրան զնաց Գարդման, շինեց Միհրաւան քաղաքը, դառով սպանեց տեղական տասներկու իշխաններին եւ տիրացաւ երկրին: Մեռաւ թողնելով մի որդի՝ Արմայէլ. սրա որդին էր Վարդ, իսկ Վարդի որդին՝ Վարդան Քաջ, շինող Գարդմանայ բերդի: Քաջն Վարդան ճաշիկ կանչեց Եռանշահիկ իշխաններին, սպանեց բոլորին, մօտ 60 հոգի, խնայեց միայն Զարմիհր Եռանշահիկին որ իր փեսան էր: Այս Վարդանի թոռնորդին էր Ջեւանչէր. -

Միհրան	Քաջն Վարդան
Արմայէլ	Վարդ
Վարդ	Վարդաման, Շուշիկ, Վարդ-Գրիգոր
Քաջն Վարդան	Վարդա Փերոտ, Ջե-ԻԱՆՇԷԼԻ, Յեզուտ-Խոսրով, Վարդաման:

Խոսրով գահակալեց 590 թուին: Ջեւանչէր ծնած պէտք է լինի մօտաւորապէս, ինչպէս կը տեսնենք, 615: Մեր պատմագիրը 590-615, ուրեմն 25 տարւան մէջ, հաշուում է եօթն տարեան, Միհրանից մինչեւ իր թոռնորդու թոռնորդին Ջեւանչէր: Կատարեալ անհրժեթութիւն:

Առաջին զբաղում իմ գլ. կայ Աղուէնի Ժողովի արձանագրութիւնն, ուր մասնակցողներն թուում գտնուում է նաեւ Գարդմանի տէր՝ Քաջն Վարդան: Ժողովը գումարուած է Վաշագան Թաղաւորի հրամանով. իսկ սա գահ էր բարձրացել, ինչպէս պատմագիրն է յայտնում, Վաղարը Թաղաւորի օրով (484-488): Ասել է թէ, 590 թուին Աղուանք ոտ կոխած Միհրան Պարսիկի թոռնորդին Քաջն Վարդան ապրում

էր դրեթէ մի դար յառաջ քան իր նախահայրը: Անհրեւեակայնի՝ անհնթեթութիւնն:

Եկողը տոհմը գրաւում է երկիրը ոչնչացնելով նախկին տէրերին որոնք սերում էին Առանից եւ կոչւում Հայկազեանց աղբ Եռանշահիկ (իմա՝ Առանշահիկ): Յիշելով այս պարադոքս, պատմագիրն աւելցնում է՝ «գործ վերագոյն գրեցաւ ի մատենիս», ահնարկելով Ա. զրբի ժե դուրսը ուր թուած են Հայկազեանց սերունդի տասն թագաւորները: Հետեւաբար կասկած չի կարող լինել որ Միհրաբնի պառմունքիւնը պատկամում է Կաղանկատուացու գործին, այն հեղինակի որ գրել է Ա. զրբը:

Արդ հնարաւոր է որ այս անհնթեթ պատմութեան հեղինակն լինի ժամանակակից Միհրաբնի: Խելք կտրելու բա՛ն է որ 628ին ապրող մի հեղինակ այսքան խելքը վերաբերում ունենայ իր ժամանակակից նորեկ տոհմի ծագման խնդրին: Ուշագրաւ է նաեւ որ Ենթադրեալ ժամանակակից պատմագիրը պէտք է ունեցել զիմելու «ստոյգ եւ բուն» պատմագիրներին՝ մեզ հաղորդելու հակադրամաքանական մի առասպել:

Իրաւունք ունինք հետեւցնելու որ պատմագիրը ժամանակակից է, եւ չէ գրել ի գործը ո՛չ 628 եւ ո՛չ 670ին: Միայն դարերով հեռու կանգնած գրչին ներելի է մի աղբային անգիտակից վերաբերում դէպ ի անցեալը. մի միջակ հաւաքող որ ընդօրինակել է ձեռքն ընկած նիւթերը առանց քննութեան եւ քննելու ընդունակութեան:

ԺԼ գլխի մէջ խօսքը արարական աշխատանքների մասին է: Յաղկերտ թագաւորին օգնութեան են վազում հպատակ աշխարհների տէրերը: Վարադ-Գրիգոր, Ջեւանշէրի հայրը, եւս պատրաստ է իր նպաստը բերելու, որպէս ծրնունք «Արտաշրական տոհմի», այսինքն՝ Սասանեանների նախահօր՝ Արտաշէր Պապականի սերնդի: Հեղինակն ուրեմն նոյնն է որ պատմեց մեզ Միհրաբնեան աւանդութիւնը:

Վարադ-Գրիգոր աւելի յարմար է համարում զրկել իր երկրորդ որդուն՝ Ջեւանշէրին. «խորխտ եւ սիզանձմ, չքնապաղեղ ունելով տիպ»: Երեք հազար զօրքով Ջեւանշէր գնում է ներկայանում Ռոստոմ զօրավարին ճախ քան

զիշխանն Սիւնեաց եւ զսպարապետն Հայոց: Եւ ընդունում «Իբրեւ զեղբայր կամ զորդի» եւ «ըզմալի մանենցուն»:

Ռոստոմ բոլոր ոյժերի դուռն անցած մեկնում է Յաղկերտի մօտ Տիգրոն: Մանուկ Ջեւանշէրին ներկայացնում թագաւորին, որ ձեռքը զլիւխն դնելով զովեց եւ կոչեց սպարապետ Աղունակից:

Զօրքն անցաւ Դիզաթ (Տիգրիս) դետը, հասաւ Վհակաւտ դաւառ եւ բանակեց «այսնկոյս մեռեալն ջրոյ»: Թեթեւ ընդհարումից յետոյ, Մեհական ամսին, Քրիստոսի ծննդեան օրը, Ռոստոմ 30 հազար հնձեալ եւ 10 հազար հետեւակ զօրքով հակառեց Հապարու որդւոյ դէմ որ «եկեալ ի Կատանէ» բազմաթիւ հնձեալ եւ 20 հազար հետեւակ զօրքով նախայարձակ եղաւ Պարսից վերայ:

Աղունակից սպարապետը երկու հակառակորդ սպանեց, բայց ստացաւ երեք վէշք եւ իր կենք՝ չորս խոց, եւ արիւնշաղափն անցաւ գետը եւ տեսնելով որ զօրքը պարտուած է շտապեց արթնանի դուռը: Յաղկերտ հրամայեց «տալ նմա ապարանք եւ արքունի բժշկաց կալ առ նալ»:

Երբ ողջացաւ՝ մտաւ թագաւորի մօտ. «սա ձեռքը դեց Ջեւանշէրի գլխին եւ դովքն արեց բոլորի առաջ եւ տուաւ նրան «զօրավարական նշանակ եւ փող, երկու նիզակ ոսկի, երկու վահան ոսկեքանդակ, որ նրա առաջ միշտ չլըրջեցնեն, այլ եւ բարձր դասելով բոլորից, կապեց նրա մէջքին «գօտի ոսկի ընդելուզեալ մարգարտով, սուսեր ոսկեսարայն, ապարանջանս բաղկացն, պսակ ցանկալի ի դուռն, ոսկեսարեան զանգապանս մարգարտով եւ դուռարտակ նոյնդունակ չուրջ զպարանոցաւն. աղունգին նմա արջմարթար ստորս չորիւք դրօշակօք եւ դրադս սնդոյ մետաքսառէջս եւ ոսկեթեկան փարուսպով»: Թագաւորը շնորհեց նաեւ «գլխաւստանեայս եւ զետս ձկանց»:

Ջեւանշէր գրաւում է Խոռապատ զօրավարի ուշադրութիւնը երբ քաղ միջնատուութեամբ վերջ է դնում Արապատականի եւ Մայի զօրավարների միջեւ ծագած ընդհարումներին: Արապատ եւ Ջեւանշէր շարժում էին նրանց դէմ: Ջեւանշէր երեք հազարով յետ է մղում Թշնա-

մուն գետի աջ կողմ եւ թոյլ չէ տալիս Դկղաթ գետն անցնելու զգամիսս վեց», մինչեւ որ Յաղկերտ թագաւորն փախցնում են Դաստակերտ եւ այնտեղից Բեկզաղ: Արաբների հետապնդում են, Ջեւանչերը քաջութեամբ կուռւմ է եւ թընամուս դուխները կտրած՝ բերում ձգում է թագաւորի առաջ: Պարսիկները յաղթում են զիւսաւոր ճակատում: Եւ Ջեւանչեր եօթն տարի կուռւելուց յետոյ, «տասն եւ մի դժնդակ վէրս յանձն առեալ» դալիս է Ատրպատական: Պարսիկ զօրավարը առաջարկում է իր դուստրը այնքա՞հ հուսկուած Ջեւանչերին, բայց սա մերժում է զայնօրինացն անուղ կին»: Եւ վերադառնում իր հօր մօտ Արշուանը: Այս առթիւ կռիւ է ծագում իր եւ պարսիկ զօրավարի մէջ, յաղթանակում է Ջեւանչեր:

Յաղկերտի 20րդ տարին կործանւում է Պարսից պետութիւնը, Հազարացուց տիրապետութեան երեսուն եւ մի տարին եւ Ջեւանչերի տառնեւհինգ ամ սպարապետութեան (ԺԹ. 41.):

Ձտեճ պատմական հատկէներն այս վիպական որոմներէց: Ռոստոմ եւ Պոտորազատ (եւ ո՛չ Պոտազատ) անունները յայտնի են Սեբէոսի պատմութիւնից: Ռոստոմ, Ատրպատականի իշխան, զնաց Արաբների դէմ Յաղկերտի հրամանով: Երա հետ էին Մուշեղ Մամիկոնեան երեք հազար եւ Սիւնեաց Գրիգոր իշխանը հազար մարդով: Ծակատամարտը տեղի ունեցաւ, ըստ Սեբէոսի, Հերթիճան գիւղի մօտ: Պարսից զօրքը պարտուեց եւ զօրավարը սպանուեց, զոհուեցին նաեւ Մուշեղ եւ Գրիգոր: Յոյն եւ արաբ աղբիւրները կոչում են այս ճակատը Կադեսիայի ճակատ: Կադեսիա (Kadesiya գիւղ է աթմեան Կուֆա քաղաքի մօտ եւ Կադեսիայի հարեւան է Հերա գիւղը, որտեղից հետեւցնելու է որ Հերթիճա՞ն նոյնն է ինչ որ Հիրա եւ որ կոչւել տեղի է ունեցել երկու գիւղերի սահմանում:

Կադեսիայի յաջողութիւնից յետոյ Արաբները խուժեցին Տիգրոսի վերայ եւ առան վեցամսեայ պաշարումից յետոյ: Նահանջող պարսիկ ուժերը մի երկրորդ ընդհարում ունեցան Ջալիլա տեղում հետապնդող Արաբների հետ: Վճռական ճակատը խմբուեց Նեհաւենդի մօտ

որ որոշեց ընդմիշտ Սասանեան պետութեան բախտը:

Տարաբախտաբար այս երեք զիւսաւոր մարտերի ժամանակը ճշգիւ յայտնի չէ: Տարածայնութիւնները դալիս են հին մատենագիրներից, եւ նոր պատմաբանները դժուարանում են հաշտեցնել հակասական տեղեկութիւնները: Հաւանօրէն, Կադեսիայի կռիւը վերաբերում է 637 թուին, Տիգրոսի պաշարումը եւ Ջալիլայի ճակատը եւս նոյն տարին, իսկ Նեհաւենդի պարտութիւնը 642 թ. (1):

1) Արաբական վիպութեամբ, Կադեսիայի կռիւը տեղի ունեցաւ Դամասկոսի գրաւումից մի ամիս յետոյ: Դամասկոսի գրաւումը հետեւեց Եսթմուկի ճակատին, որի եամար տակաւին Մատուդի (հր. Barbier de Meynard, IV, , 224) երեք տարեթիւ գիտէ, Հիբրի 14, 15 եւ անգամ 16: Մեծ գեղադասում եմք 15 Հիբրի, ակա ինչու թէ՛սփան (էջ 518) պատմում է 635 տարւումս տակ որ վահան (նկատեմք որ սա Հայ էր եւ ոչ Պարսիկ, ինչպէս կրկնում են գիտնականները կոյր հետեւութեամբ միմեանց) եւ թէ՛ադոր Սիկիլլար ընդհարում ունեցաւ Արաբների հետ եւ պարտուեցին Յուլիսի 23, երեքշաբթի օրը, եւ նոյն տարին քիչ յետոյ յաղթանցին Եսթմուկի մօտ: Թէ՛սփանի 635 տարին սխալ է, փոխանակ 636ի, որովհետեւ միմիայն 636ին է որ Յուլիսի 23ն ընկնում է երեքշաբթի օր: Ահա մի հաստատում կուռան: Հետեւաբար Եսթմուկի կռիւը եւս նոյն 636 թուին էր: Տաբարի (Zotenberg, III, 41. 29) վկայում է որ Եսթմուկի կռիւն եղաւ շաբաթ օր, 28 Ջուլադա ամիս Հիբրի 13: Տաբթիւր սխալ է, բայց օրն ու ամսաթիւը ճիշդ: Աղդարեւ 636 թուին 28 Ջուլադա Օգոստոսի 10 եւ շաբաթ օր (635ին նոյն ամսաթիւը = 21 Օգ., որ էր կիրակի եւ 634 Սեպտեմբեր 2 որ էր ուրբաթ): Եսթմուկից յետոյ ըստ նոյն Տաբարիի (գլ. 33) Արաբները գնացին Դամասկոսի վերայ եւ առան վեց (ըստ այլոց երկու) ամիս պաշարելուց յետոյ, հետեւապէս 637 թ. Փետրուարի 10 (կամ 636 Հոկտեմբեր 10): Դամասկոսից օգնական զօրք զըրկեցին Կադեսիա. զօրք տեղ հասաւ Դամասկոսի անուամբ մի ամիս յետոյ, ուրեմն Մարտի

Այս կոիւնների մասին Կաղանկատուացին ցանցառ ևւ ըստ թ ծանոթութիւն ունի: Սէրէոսից զիտէ որ Պարսից զօրավարը Ռոստոմէ էր եւ նրան զինակից էին Հայոց սպարապետը՝ Մուշեղ եւ Սիւնեաց իշխանը՝ Գրիգոր: Ջեւանշէր չէ յիշուած, բայց Աղուանից պատմադիրը կ'ուզէ որ նա էլ մասնակից լինի եւ անդամ աւելի կանուխ գնացած Ռոստոմի մօտ քան իշխանները: Պատրաստ է հնարել նրա համար քաջութեան տեսարաններ: Սեբէոս պատմում է որ Արաբները պաշարել էին Տիգրոն, երբ վերայ հասաւ Ռոստոմ, եւ Արաբները ստիպուած նահանջեցին անցնելով Տիգրիսի միւս ափը: Ռոստոմ հետապնդեց: Արաբները գնացին Հերթիման, Պայիքին անցան նաեւ Եփրատ եւ բանակեցին արեւմտեան ափին Կաղեսիայի մօտ: Կոիւն սկսուեց եւ Ռոստոմ, Մուշեղ եւ Գրիգոր ընկան պատերազմի դաշտում:

Կաղանկատուացու տեղեկութեամբ, Ռոստոմ և Ջեւանշէր անցան Դիզաք, հասաւ Վեհկաւատ դաւառ եւ բանակեցին «բայնկոյս մեռեալի ջրոյ»: Մշնդեան տոնին ճակատեցին ընդդէմ Հազարացոց որ «եկեալ ի Կատչանէ» նա-
12, 637 (կամ Նոյեմբեր 10, 636):

Տարբրիի ասելով Կաղեսիա անկաւ Մուշեղ ասում ամսին (Հիւրի 14 սխալ է): Արդ 637 թուին Մուշեղ ասելով է փետր. 2 եւ վերջանում Մարտ 4, որ միանգամայն հաստատում է Մարտ 12 թուականը: Տարբերութիւնը չնչին է եւ հասկանալի:

Կաղեսիայի յաղթութիւնից յետոյ զօրքը յարձակուեց մայրաքաղաքի՝ Տիգրանի վերայ, եւ հետապնդեց պարսիկ նահանգող զօրք եւ բանակ Գարկեց Զաւուլ կոչուած տեղում (Բաղդադից հիւսիս Դիալա գետի վերայ): Տարբար վկայում է (գլ. 49) որ վնասկան բախումը կայացաւ վեց ամսից յետոյ, երբ Պարսիկները պարտուած փախան դէպի Հայուն, Հիւրի 16 Զուլֆագա ամիս՝ Նոյեմբ. 23-Դեկտ. 23: Զուլֆագա ամիս՝ Նոյեմբ. 23 - Դեկտ. 23: Վերջին մեծ նակատի՝ Նեհաեմիդի տարեթիւր ասելի հաստատ է: Սեբէոս (էջ 112) գնում է Կոստանդի առաջին եւ Յագկեթի 10րդ տարին = 642:

խայարձակ եղան: Պարսիկները պարտուեցին եւ Ջեւանշէր ստացաւ «երկու մէրք», իր մին՝ «չորս մէրք», եւ փութաց Յաղկերտ թաղաւորի մօտ, որ վարձատրեց նորան մեծամեծ, դրեթէ առասպելական պատուներով:

Կարելի էր ընդունել, որ «մեռեալ ջուր» ասելով պատմադիրն հասկանում է Եփրատի ճահճուտները եւ ոչ Մեռեալ Մով, եւ որ Կատչան («Կատիշան») ասորական հնչիւն է Կաղեսիայի եւ ոչ թէ Պարսկաստանի՝ Կատաշան կամ Գաղշան գաւառն է (1) (ժամաւանդ եթէ որեւէ հիմ լինէր կարգալու՝ Կաշայէ որպէս ուղղական եւ ոչ բացառական): Մակայն այս բոլորը կը լինեն լուի ճիշդէր պաշտպանելու մեր պատմագրի վարկը: Յունուարի 6 որպէս կուռի օր հետաքրքրական ցուցում է, բայց արժէքը նոս՝ մանում է նրանով որ Ռոստոմ ճակատած համարում է «ի Կատչանէ եկեալ» զօրքի դէմ, որով եթեթաղում է թէ Կաղեսիայի ճակատը Յունուարի տօնից յաւաք է եղել:

Հաղիւ կարիք կայ նկատելու որ Ջեւանշէրին շուրջած ընծաները իրական պանծմանը են զուրկ պատմական ստուգութիւնից:

Պոռոխազատի մասին եւս այլ ասելիք չունի քան ինչ գիտէ Սէբէոսից: Սա ասում է որ Ռոստոմի մահից յետոյ «մնացորդը, զօրացն Պարսից յԱտրպատական գումարեալ» ընտրեցին Պոռոխազատ, որ շտապեց գնալ Տիգրոն փրկելու թագաւորին, ընակելիներին, նաեւ պետական գանձը: Մակայն Արաբները խուժեցին մայրաքաղաք եւ հալածեցին պարսիկ զօրավարին:

Կաղանկատուացին այլափոխում է դէպքը Ջեւանշէրին մի նոր եւ պատուաւոր դեր վերապահելու նպատակով: Որպէս թէ Ատրպատական երկու պարսիկ զօրավար գժտուեցին եւ Ջեւանշէր յաջողեց խողովութեան վերջ տալ: Պոռոխազատ գոհ՝ առաւ հետը Ջեւանշէրին եւ գնաց Տիգրոնի վերայ որ պաշարուած էր թըը-

1) Խորենացու Աշխարհագրութիւն, Կատաշան (էջ 40) եւ Գաղշան (էջ 42)։ Կատիշը կոչուած ժողովրդի անունէն, հաւանորէն այժմ. նաեւ Կաշան:

նամիներէն (1): Ձեւանչէր խոյսցաւ երեք հազար մարդով պաշարողներէ վերայ եւ մահեց նրանց Տիգրիսի միւս ափը, թոյլ չտուան նորէն դետն անցնել եւ յորձակուել քաղաքի վերայ: Մինչեւ որ Յազկերտ փախչէր Դաստակերտ եւ Բեկղաղ:

Կաղեսիայի կոոււից յետոյ զինուորական խորհուրդ կայացաւ Տիգրոնում որի հետեւանքով Յազկերտ հեռացաւ Հոլուման, իսկ զօրքերը քաշուցեցին դէպի հիւսիս եւ Ջալուլա փորձեցին կասել թշնամու յառաջխաղացութիւնը: Հետեւապէս Տիգրոնի պաշտպանութիւնը եւ այն էլ Ձեւանչէրի օգնութեամբ չի հաստատում եւ թւում է թէ արձազանք է Ռոստոմի եւ իշխանների վերեւ յիշած դէպքին: Դաստակերտ եւ Բեկղաղ տեղերի յիշատակութիւնը ուշապրաւ է, բայց երաշխիք չէ պատմութեան ստուգութեան: Թէոփանից (էջ 492-499) յայտնի է որ Տիգրոնից հիւսիս կային մի շարք դաստակերտներ, այսինքն արքայական ղդեակներ, որոնց թւում Թէոփան յիշում է Dastagerd եւ Beklali, (Դաստակերտ յատուկ անուն է, ուրեմն պէտք է գրել զիյատատով եւ ոչ դաստակերտ, ինչպէս տպագրին ունի) եւ Բեկղաղ: Դաստակերտը խորովի սիրելի նրատոցն էր: Մի զուգակութեան համաձայն Տիգրոն աղետարեր էր նրա համար, ուստի արքայից արքան խուսափում էր Տիգրոնից եւ ասլում էր Դաստակերտ: Հերոնի կայսր 627-ի արշաւանքին մտաւ Բեկղաղ եւ Դաստակերտ չքեղ պալատներ էին հռչակապ պարտէզներով, լի ամէն տեսակ կենդանիներով՝ փոյից մինչեւ թուփակ: Դեկտեմբեր 25 Դաստակերտ էր կայսրը, լուր առաւ որ խորովի փախել է Տիգրոն եւ աշտակերտ Սեւեկիւս: Այս երկու քաղաքները գտնուում էին Տիգրիսի ձախ եւ արափերին դէմ առ դէմ, ուստի եւ Արարները

անուանում են, Մաղային (« զոյգ քաղաք »): Թէոփան ասում է որ Սեւեկիայի պարսկերէն անունն է Gouedesser, որ է Մէշէոսի եւ Կադանկատուացու Վեհ-Արտաշէր (այս է կարգաւ Bouedesser կամ լաւ եւս Bourdeser = Beh-Ardasir): խորովի հաւաքել էր իր վերջին որոշումը եւ ղրկել Արքա գետի (որ Տուրան=Իրանի մի ճիւղն է հաւանորէն) կամուրջները քակել եւ շփոթնել Հերակլին անցնելու դետը: Հերակլ կողոպտեց Դաստակերտի եւ Բեկղաղի հարստութիւնները, փաշարեց կեղանանոցները եւ յառաջացաւ դէպ ի Տիգրոն: Տեսնելով որ Արքայ գետի կամուրջները քանդուած են եւ գետն անցնելու հնար չկայ, յետ դարձաւ դէպի Շիրազուր:

Արդ մեղ թւում է որ Կաղեսիայից գիտէ Դաստակերտ եւ Բեկղաղ Հերակլի պատմութիւնից, թերեւս յիշած են եղել մի կերպ Վերոյի յիշատակարանում: Մեր պատմագիրը օգտուել է այդ տեղեկութիւնից եւ յերկու մի նոր տեսարան ի փառս հերոս Ձեւանչէրի: Ստորեւ կը բերենք եւ մի ուրիշ կարեւոր կէտ անունաւ Հերակլի կեանքից եւ վերադարձ Կոստանդին: Այս պարագան է որ թելադրում է մեզ Դաստակերտ-Բեկղաղի նման բացատրում թիւնը:

Ձեւանչէր կոուեց եօթն տարի, ստացաւ տասնեակ վէրք եւ եկաւ Ատրպատական եւ ապա Աղուանք: Ասել է թէ վերադարձաւ (637+7=) 644 թուին: Դուցէ պէտք է կարգաւ (փոխ. Կ) տարի, ուրեմն մինչեւ 642, այսինքն Նեհաւենդի վճռական ճակատը, որից յետոյ պարսիկ ոյժերը ցրուեցին և Ձեւանչէրին այլ քան չէր մնում քան վերադառնալ իր հայրենիք:

Լուրջ չէ այն պատճառը որ հարկադրում է Ձեւանչէրին ռաժմուիլ խորագառուից: Իրեւ թէ սա առաջարկում է իր թրով Ձեւանչէրին որ մերժում է չկամենալով զոյգ յանձնարան անուն կին: Լուրջ չենք համարում այս պարագան, որովհետեւ հետագայում նոր Ձեւանչէր յօժարեց առնել կնութեան անելի անօրէնի՝ Հոնաց իշխանի դուստրը:

Պարսիկ իշխանը վիրաւորուած՝ զօրք է դրում «ապստամբ» Ձեւանչէրի դէմ ոմն Դեւ-

1) Ժամանակը մնում է անորոշ՝ բնագիրը աղաւաղում լինելով՝ «ճեղագիրն ունի» «յուրմ ամառց Յազկերտի», իրատարակիչը ուղղել է «յուրերորդ ամի», յայսինքն 640: Եթէ սրբագրութիւնը ընդունելի է, պատմագիրը սխալ է: Տիգրոնի պաշարումը եղաւ 637ին, Կաղեսիայի նակատից անմիջապէս յետոյ:

մնազդի (ոչ Գեղմնազդի) զորավարի հրամանատարութեան ներքոյ: Զեւանչէր յաղթում է եւ կողոպտուող վերադառնում պատերազմի դաշտին: Դարձեալ Պարսիկները դալիս են, մըռնում Պերոզ քաղաքը, այսինքն Պերոզպատ կամ Պարտաւ եւ դերում են Զեւանչէրի մօրը եւ եղբօրը: Այս անգամ կոխը տեղի է ունենում Կապիհան (Կամրէճան) դաւառում որ Կուրի ձախ ափին է, մօտ Վրաց սահմաններին: Պատմադիրը չի ուզում խոստովանել որ թշնամին հալածել էր Աղուանից հերոսին մինչեւ Կամրէճան: Զեւանչէր վէրք է ստանում, ապաստանում Վրաց Ասրներսէհ իշխանի մօտ եւ օգնութիւն ստանալով վերադառնում է Ուտի դաւառը ուր գտնոււմ էր Պերոզպատ եւ կոտորում Պարսիկներին: Ետկալէն դաւառում, արդի Գանձակի շրջան, նորէն ջարդ է տալիս թշնամուն: Միւս ջարդերի մասին ճանտեղի է ասել», ուրեմն աւելորդ է համարում պատմել: Վրաց իշխանը եւ Հայոց նախարարները խորհում էին նրան փեսայացնել, բայց Զեւանչէր դերադառում է առնել Սիւնեաց իշխանի դուստրը Արուիճան տոհմէն:

Պարսից զորավարը դիմում է Սիւնեաց իշխանի միջնորդութեան եւ հաշտում Զեւանչէրի հետ, կնքելով սէր եւ խաղաղութիւն:

Զեւանչէր յետ է ստանում իր դերուած մօրն ու եղբօրը:

Աղուանից իշխանը տեսնելով որ Պարսից պետութիւնը քայքայւում է եւ պարսիկ իշխանները ձգտում են անկախութեան, ինքն հեւ խորհում է «արքայական շուք» տալ իր իշխանութեան: Պարսից զորադուլիսը խեթ է նայում Զեւանչէրի այս ձգտումի վերայ, եւ ձերբակալում է նենգօրէն նորա հօրը: Զեւանչէր յարձակում է խղիղախօրէն Պարսից վերայ Պերոզ կաւատ քաղաքում, յաղթում եւ ազատում իր հօրը:

Յաղկերտի քաներորդ տարին Պարսից պետութիւնը կործանւում է. Հազարացուց տիրապետութեան երեսուն եւ մի տարին էր եւ Զեւանչէրի սպարապետութեան տասնեւհինգ:

Այնուհետեւ Տաճիկները ասպատակում են Հիւսիսային եւ արեւելեան կողմերը: Զեւանչէր անցնում է գետը (Կուր) եւ պատերազմում, «գլի գլիւր գհայրն ի նոցանէ Կեա թափեսցէ», բայց հաջրը «գնալը կամաւորաբար ի թշնամիսն»: Զեւանչէր համաձայն է Հայոց զորավարի հետ անցնելու կարսնը կողմը (Բ. ԺԹ):

(Շար.)

Ն. Ա՛ԴՈՒՅՑ